

АРХІВИ

Ілля Давіденко

ПЕТРО ДЕМЧУК: ОСТАННІ РОКИ ЖИТТЯ¹

«Документи репресивних органів» – зручне загальне означення. І як усі зручні загальні означення, воно маскує більше, ніж показує. Направду ж, ці документи бувають різні. Не лише принагідно до СРСР, а й до будь-якого тоталітарного режиму документи різних відомств (наприклад, міліції, служб безпеки, розвідки тощо), котрі виконували репресивні функції, доволі істотно відрізнятимуться. А якщо режим проіснував достатньо довго, значні відмінності будуть і між документами, здавалося б, одних відомств.

Візьмімо, до прикладу, документи служб безпеки СРСР. Справи ОДПУ – це звичай гранична формальність змісту, часто – хаос різноформатних листків, множинна нумерація сторінок різнокольоровими олівцями, проблематично зшиті томи, порівняно невеликий загальний обсяг. Документи НКВС – це більш-менш чітка структура, більша увага до змісту, розлогі й не завжди переведені у машинопис протоколи допитів, наявна майже в кожній справі друга частина з документами 1950–1960-х і 1990-х років щодо перегляду справ і реабілітації фігурантів. Документи КДБ – максимально деталізована структура, безліч підшитих до справ документальних доказів (іноді йдеться про цілі книжки), близько 10 томів по 500-700 сторінок на одного фігуранта, надзвичайно розлогі висновки й обвинувальні акти.

Однак у цьому тексті фігуруватиме специфічний різновид матеріалів. Адже звичай, говорячи про документи репресивних органів, мають на увазі слідчі справи. Натомість тут ітиметься про останні документи щодо жертв Великого терору – табірні справи. А якщо точніше, то про одну-єдину табірну справу щодо українського філософа доби Розстріляного відродження, марксиста, дослідника Гегелевого вчення та тогочасної європейської філософії Петра Івановича Демчука (1900–1937).

Біографію Демчука складно назвати малопредставленою. Зрештою, не так часто про філософів (тим паче тих, чиїх текстів збереглося порівняно небагато) пишуть у мас-медіа². Але представленість біографії не означає її дослідженості:

© І. Давіденко, 2024

¹ Розвідка здійснена в межах дослідницької програми «Українська філософія XX століття в документах і текстах» (напряма «Філософія періоду Розстріляного відродження») науково-архівного центру *Archivum Sententiarum* за підтримки спільноти журналу *Sententiae*.

² Див., наприклад: [Кралюк 2012; Микицей 2020].

остання не може вимірюватися кількістю публікацій. Єдина, але масштабна, ґрунтовна й цілком заснована на документальних першоджерелах біографічна стаття зробить незмірно вищий внесок у дослідженість, ніж десятки одиниць недотичного до тих-таки джерел «вторпродукту». У випадку із Демчуком ми маємо лише один суто дослідницький текст, *спеціально* присвячений біографії цього філософа³.

Ідеться про статтю Сергія Кудри «Життєвий шлях професора філософії Петра Демчука»⁴. У цьому тексті, ґрунтуючись на матеріалах слідчої справи, автор реконструює біографію Демчука вельми детально, наскільки це взагалі було можливо за тодішньої доступності деяких документів. Проте в статті практично відсутні дані про безпосереднє перебування Демчука в Соловецьких таборах протягом 1934–1937 років, у зв'язку з чим автор із прикрістю констатує: «На жаль, поки що немає відомостей про життя П. Демчука на Соловках» [Кудра 2000: 161].

І дійсно, документи, які могли б дати ці відомості, перебували у фондах Галузевго державного архіву СБУ⁵ й були розсекречені лише 5 липня 2011 року [СБУ 1937]. Наразі нам відомо лише про один масштабний текст⁶, який би звертався до цих документів у зв'язку з біографією Демчука. Ідеться про статтю журналіста й дослідника історії радянських репресій Сергія Шевченка «Українські політв'язні 1930-х років протистояли сваволі влади в alma mater ГУЛАГу» [Шевченко 2016а; 2016б]. Хоча за статтею очевидно стоїть ґрунтовне джерельне дослідження, вона має радше публіцистичний характер. Почасти це проявляється у вибірковому представленні пов'язаних із Демчуком матеріалів, а також у відсутності академічних посилань.

Під цим оглядом метою моєї статті є відновити історію останніх років Демчука у форматі академічної статті на основі матеріалів [СБУ 1937]⁷, тим самим доповнивши статтю С. Шевченка низкою документальних сюжетів, а також необхідними для суто дослідницької публікації елементами на кшталт описів, характеристик, коментарів і деталізованих посилань.

Зрештою, перед тим, як перейти до основної частини статті, хочу засвідчити глибоку шану не лише філософам, а й усім дослідникам, які працювали в різних жанрах над документальною історією репресованих представників української гуманітарної культури всіх періодів. Наука живе приростом знання, і вкрай тішить, що в цій царині досліджень ми дійсно можемо говорити про *приріст* уже напрацьованого – істориками, літературознавцями, філософами, мистецтвознавцями – *величезного масиву знань*.

³ У контексті біографії Демчука варто згадати також енциклопедично-довідкові статті [Білодід 2002; Шаповал 2007]. Проте далі на них не акцентується увага саме через їхній довідковий характер.

⁴ Уперше опублікована 1998 року в [Кудра 1998], а згодом із незначними й радше стилістичними змінами перевидана в журналі *Розбудова держави* [Кудра 2000].

⁵ Принагідно висловлюємо глибоку подяку ГДА СБУ, його керівництву та співробітникам за надані документи і консультативно-пошукову допомогу.

⁶ Текст [Кралоук 2012], а особливо післятекстова довідка до нього вказують, що їхній автор також міг працювати із цими фондами. Проте оскільки йдеться про коротку замітку загального характеру, детальніше цей текст я не розглядатиму.

⁷ Далі посилання на цей матеріал подаються в круглих дужках із наведенням номера сторінки після скорочення с./сс. Прізвище автора і рік видання при цьому не зазначаються.

Опис і загальна характеристика справи

Розглядувана справа Демчука являє собою типову табірну справу тих часів і складається з таких документів:

1) витяг з протоколу №107/540 Судової Трійки при Колегії ДПУ УСРР від 23.09.1933 р. про обрання запобіжного заходу Демчуку П. І. у вигляді ув'язнення строком на 5 років у місця обмеження свободи, підвідомчі ОДПУ (с. 183);

2) обліково-статистична картка Управління Свірського Виправно-Трудового Табору ОДПУ від 30 січня 1934 р. за особою справою №51823 на Демчука П. І. 1900 р.н. (сс. 184-185);

3) характеристика на ув'язненого 8-го Соловецького Відділення ББК⁸ НКВС Демчука П. І. від червня 1935 р. (с. 186);

4) рапорт від 2 вересня 1936 р. про відмову ув'язненого Демчука П. І. від відправлення на командировку⁹, розташовану на о. Мала Муксалма (с. 187);

5) акт до рапорту про відмову ув'язненого Демчука П. І. від відправлення на о. Мала Муксалма (сс. 188-189);

6) рапорт стрільця Кураченцева М. І. командировки Малої Муксалми 1 взводу, 5 відділення начальнику 3 частини 8 соловецького відділення ББК НКВС від 1 грудня 1936 р. про незадовільну поведінку ув'язненого Демчука П. І. та агітацію ним інших ув'язнених на о. М. Муксалма, який містить прохання про переведення Демчука з командировки М. Муксалми (с. 190);

7) повідомлення старшого стрільця Баурина і стрільця Кураченцова [sic!] від 3 грудня 1936 р. про незадовільну і загрозливу поведінку ув'язнених Гінзбурга і Демчука, яке містить прохання прибрати цих ув'язнених через загрозу охороні внаслідок у т.ч. їхньої агітаційної діяльності (с. 191);

8) заява ув'язненого Демчука П. І. начальнику 3-ї частини від 3 грудня 1936 р. про початок повного голодування як протесту проти знущання з боку начальника табірному пункту Велика Муксалма (с. 192);

9) заява від 14 грудня 1936 р. про конфлікт ув'язненого 8 Соловецького відділення командировки Мала Муксалма Демчука П. І. з керівником табірному пункту Велика Муксалма ув'язненим Парсеговим і завгоспом того ж табірному пункту Раусом, перевищення згаданими особами службових повноважень і знущання з їхнього боку над Демчуком, подана останнім начальнику 3 відділення ББК НКВС із копією прокурору нагляду за органами ББК НКВС (сс. 193-199);

10) повідомлення начальнику 3-ї частини начальника табірному пункту Велика Муксалма Парсегова від 16 грудня 1936 р. про хибність заяв ув'язненого Демчука про стан справ у табірному пункті і брехливий характер його обвинувачень (сс. 200-201);

11) телефонограма ув'язненого Демчука до начальника санчастини 8-го Соловецького відділення від 3 травня 1937 р. про тривале знущання з боку табірної охорони із проханням про надсилання до нього лікаря (сс. 202-203);

12) довідка на Демчука П. І. (с. 204);

---

⁸ Біломорсько-Балтійський комбінат ОДПУ-НКВС – система трудових таборів ОДПУ і НКВС, створених на базі Соловецького виправно-трудоного табору ОДПУ для забезпечення будівництва Біломорсько-Балтійського каналу.

⁹ Див. нижче прим. 21.

13) акт про виконання вироку щодо засудженого до ВМП Демчука Петра Івановича від 3 листопада 1937 р. (с.205);

14) Довідка про звільнення та арешт начальника Соловецької тюрми Апетера Івана Андрійовича та помічника начальника Соловецької тюрми Раєвського Петра Семеновича (с. 206).

Справа дозволяє з'ясувати обставини перебування Демчука в системі Соловецьких таборів, хронологію його переміщень, суть і перебіг конфліктів із керівництвом і кадровими працівниками табірних структур. Справа має значну історико-філософську цінність не лише тому, що є єдиним джерелом для більш-менш певного встановлення обставин життя останніх років Демчука. Важливо також зрозуміти, що табірні справи українських філософів є вкрай рідкісними, а чимало з них недоступні й досі. Тим паче вартою вивчення її робить те, що, на відміну від справ багатьох інших ув'язнених, що є частинами збірки ксерокопій документів [СБУ 1937], справа Демчука має порівняно багато долучених документів, у т.ч. написаних самим Демчуком. Окрім того, наскільки мені відомо, не лише в українських, а й у світових історико-філософських дослідженнях звернення до подібних матеріалів є вельми нечастим явищем.

Обліково-статистична картка¹⁰

Згідно із заповнюваною ув'язненим¹¹ частиною обліково-статистичної картки, Петро Іванович Демчук народився 1900 року в сім'ї селян у м. Городенка (нині Івано-Франківська обл.). Громадянин СРСР, національність – українець.

З 1915 по 1918 – рядовий в «Українському легіоні»¹². З 1918 по 1919 – комісар сотні «в Западній Україні в народн. Армії»¹³. У 1920 – комісар загону Червоної армії. З 1920-го і по день арешту «член ВКП(бУ)»¹⁴.

Протягом 1920–1924 здобував вищу освіту у Віденському університеті, за фахом – юрист-філософ. Після закінчення університету в 1925 році працював секретарем консульської частини при Повноважному представництві СРСР у Відні. У документі вказано, що стаж викладача суспільних наук Демчук має від 1920 року¹⁵. Протягом

¹⁰ Уся інформація цього параграфу взята з матеріалів на (сс. 184-185).

¹¹ Такі картки були типовими для радянського діловодства тих часів. Перша частина картки заповнювалася ув'язненим, а друга – адміністрацією місця обмеження волі. Зіставлення почерку в картці та інших рукописних документах Демчука, наприклад, [МО 1927-1928], дає встановити, що найімовірніше він дійсно заповнював її власноруч.

¹² Неповна назва Легіону українських січових стрільців – добровольчого формування у складі Збройних сил Австро-Угорщини часів Першої світової війни. Згідно з матеріалами [МО 1927-1928: 1р], протягом 1917 року Демчук сумарним терміном у 5 місяців двічі відбував ув'язнення за бунт і братання на фронті з революційними російськими частинами.

¹³ Інші архівні матеріали Демчука, зокрема його особова справа [МО 1927-1928], дають встановити, що йдеться про Українську галицьку армію. Використане в документі позначення «народна армія» є загалом характерним для позначення УГА в документах Демчука різних періодів.

¹⁴ Мається на увазі КП(б)У.

¹⁵ Вочевидь Демчук має на увазі у т.ч. роботу в численних освітніх, наукових і просвітницьких організаціях та ініціативах періоду його навчання й роботи у Відні, які описані, зокрема, у [Кудра 2000].

1926–1928 – слухач і викладач у «Харківському інституті червоної професури»¹⁶; з 1928 по 1930 – завідувач кафедри; з 1930 по 1933 – професор. Володіння мовами: німецька, англійська, польська, французька, чеська, італійська.

Мав дружину і доньку: Варвара Григорівна Демчук, 32 років; Галина Петрівна Демчук, 8 років. У графі для адрес близьких родичів вказано: «г. Харьков – точного адреса не знаю». Останнє місце проживання сім'ї (на момент арешту Демчука) – м. Харків, вул. Артема 1, кв. 29.

Згідно з тією ж частиною картки, Демчука було заарештовано 5 травня 1933 року. Згідно з частиною, яку заповнювали співробітники табору, 23 вересня 1933 року Демчука було засуджено судовою трійкою при колегії ОДПУ до 5 років ув'язнення за статтею 54-2¹⁷. Ув'язнення мало тривати з 5 травня 1933 до 5 травня 1938.¹⁸ Опис зовнішності Демчука, який був обов'язковим елементом подібних карток, перекриває інший документ. Це – невеличкий аркуш із реквізитами начальника 2 відділу Свірлага НКВС. На цьому аркуші із позначкою «Секретно» вказано, що Демчук закріплюється за відділом управління № 4, а також, що побачення можливі лише із дозволу НКВС Центру. Під повідомленням стоїть позначення номеру повідомлення і дати: «ГУЛАГ №673586, 21.10. 33». З під цього аркуша проглядають останні слова опису ув'язненого: «<на>¹⁹ руке шрам от ранения, на голове кучка белых волос».

Перші конфлікти із табірним керівництвом

Під час ув'язнення Демчук ревно вимагав дотримання керівництвом і службовцями табору законності: зокрема, ішлося про принципи утримання, організації роботи і вільного часу ув'язнених, реагування керівництва на запити ув'язнених тощо. Ці вимоги Демчук виражав передовсім через усні протести, письмові скарги і заяви до керівництва табірних пунктів²⁰, де він утримувався, а згодом і до вищого табірною керівництва.

---

¹⁶ Інститут червоної професури при ВУЦВК як єдину установу було засновано 1934 року. Ця інституція об'єднала галузеві ІЧП, котрі, своєю чергою, були сформовані в 1932 році на базі учбових частин інститутів ВУАМЛН, які забезпечували підготовку аспірантів. Таким чином, наведені Демчуком дані слід інтерпретувати так, що від 1926 року він був слухачем і працював у організаціях, на базі яких згодом постав ІЧП при ВУЦВК, насамперед – в УІМ/УІМЛ. Водночас, як видно з [МО 1927-1928: 2], він у той же період працював у низці інших академічних установ Харкова, зокрема: завідувачем кафедри соцеку в медінституті (1925–1926); викладачем в Інституті народного господарства (1926–1927); професором Комуністичного університету ім. Артема (1927–1928).

¹⁷ Ст. КК УРСР №54 вводила до законодавства низку нових санкцій за «контрреволюційну діяльність». Частина 2, за якою був засуджений Демчук, була присвячена збройному повстанню проти радянської влади та/або його підготовці.

¹⁸ У наявній у справі характеристиці на ув'язненого 8-го Соловецького відділення ББК НКВС Демчука П. І. від червня 1935 року є розбіжності з обліково-статистичною картою: замість 5.05.1938 як кінцевої дати ув'язнення Демчука вказано 5.06.1938. Наразі неможливо встановити, ідеться про друкарську помилку чи про збільшення терміну ув'язнення з дисциплінарних мотивів.

¹⁹ Тут і надалі в кутових дужках подаватимуться реконструйовані з контексту фрагменти тексту документів.

²⁰ Структурна одиниця тогочасного виправно-трудоного табору, до її складу входили т. зв. «командировки».

Наявна в справі характеристика від червня 1935 року на ув'язненого Демчука є радше негативною. У ній стверджується, що на канцелярській роботі Демчук проявив себе як нестаранний і недисциплінований працівник, який незадовільно ставиться до праці й має низку зауважень щодо табірної розпорядку (с. 186). Воднораз указано, що жодних компрометуючих матеріалів – ідеться передовсім про матеріали щодо будь-яких антирадянських проявів Демчука – у розпорядженні 3-ї частини немає (ibid.).

Судячи з матеріалів справи, про які йтиметься далі, під порушенням Демчуком «табірним розпорядком» здебільшого розумілися не так нормативні приписи й вимоги, як будь-які довільні уявлення конкретних стрільців-ВОХРівців і табірної керівництва найнижчого рівня про те, як ув'язнений має поводитися, працювати і проводити вільний від роботи час. Першим же документальним свідченням такого «порушення» є відмова ув'язненого Демчука П. І. від переведення в «командировку»²¹ на о. Мала Муксалма²², описана в рапорті від 2 вересня 1936 року. Рапорт, а також долучений до нього акт описують умови, без виконання яких Демчук категорично відмовлявся переводитися на М. Муксалму. Вимоги були простими: або прибрати з командировки М. Муксалма кримінальників Павловича і Гінзбурга, або надати Демчукові на о. М. Муксалма окреме приміщення для ночівлі. Такі вимоги могли бути пов'язані із побоюванням Демчука як політичного ув'язненого щодо потенційних конфліктів і особливо нічних нападів із боку кримінальних елементів, що було частим (і нерідко використовуваним табірним керівництвом) явищем протягом усієї історії системи ГУЛАГ.

Командировка на Малу Муксалму і домашнє простирадло

Попри протести Демчука, його таки перевели на о. М. Муксалма. Ані про окреме приміщення, ані про переведення кримінальників, щодо яких Демчук висловлював побоювання, звісно, не йшлося. Саме о. Мала Муксалма став місцем останнього року життя філософа. І саме тут на початку зими 1936 року відбувся його найбільший конфлікт із табірним керівництвом в особі начальника табірної пункту Велика Муксалма ув'язненого Парсєгова і завгоспа табірної пункту ув'язненого²³ Рауса.

Почався цей конфлікт із простирадла. Здавалося б, звичайного простирадла, замість якого завгосп Раус на початку листопада 1936 року повернув Демчукові після прання те, що Демчук назвав «тряпьем» і «ветошью» (с. 196). Проте – і Демчук акцентує на цьому у своїх заявах до начальника 3 відділу ББК НКВС із копією проку-

²¹ «Командировка» (рос.) – найменша структурна одиниця тогочасного виправно-трудоного табору. У статті подається без лапок.

²² Найменший із великих островів Соловецького архіпелагу (0,57 км²), на якому знаходилася одна з командировок табірної пункту Велика Муксалма Соловецького відділення Біломорсько-Балтійського комбінату ОДПУ-НКВС. Знаходиться на південному сході від узбережжя о. Велика Муксалма.

²³ Згідно з Розділом III Положення про виправно-трудоі табори, прийнятим Постановою РНК СРСР «Про погодження положення про виправно-трудоі табори» від 7 квітня 1930 року, ув'язнені, які не належали до нетрудових елементів і не були засуджені за контрреволюційні злочини, могли бути переведені на пільговий режим, що дозволяв їм займати адміністративно-господарчі посади в структурі виправно-трудоих таборів.

рору нагляду за органами ББК НКВС від 14 грудня 1936 року – справа була не в простирадлі як такому. Річ у тім, що це було його *власне*, ще *домашнє* простирадло (с.193).

На перший погляд, це може видатися дуже дріб'язковим приводом для конфлікту, ба навіть чимось не вартим і обговорення. Але російське вторгнення в Україну 2014 року й особливо повномасштабне вторгнення 2022 року дали нам досвід, який може допомогти зрозуміти важливість таких, здавалося б, дрібних речей, як домашнє простирадло, дитяча іграшка, сімейне фото, керамічний півник у час, коли увесь світ звичного й нормального життя людини руйнується на її очах. Час, коли насильство ворога вириває людину з її дому, сім'ї, роботи, міста, і цей дріб'язок, що вона встигає й має змогу взяти із собою, – це все, що лишається від її світу, якого більше немає. Втрачаючи таку річ, людина часто втрачає останню втілену в ній ілюзію нормальності й відчуття власної повноцінної людськості, так конче необхідні в момент історичного катаклізму, а чергове не-твое ліжко перетворюється у власному досвіді на «холодні камінчики», за висловом однієї близької людини.

Отже, за свідченнями Демчука у тій самій заяві, після інциденту з простирадлом він протягом усього листопада намагався добитися повернення вкраденої Раусом речі. Для цього було написано дві заяви: одну – Раусу; іншу – Парсегову. Обидві залишилися без відповіді (с. 193).

Після цього Демчук написав скаргу начальнику 8-го відділення і здав її стрільцеві ВОХР Кураченцеву. Кураченцев переконав Демчука не здіймати галасу «из-за пустой простыни» і забрав у нього видане ганчір'я із тим, аби самому обміняти його на відібране простирадло (с. 193–194). Проте назад своє простирадло Демчук так і не отримав. Протягом усього часу очікування він написав близько 10 заяв Парсегову, відповіді на які також не отримав.

На цьому тлі 1 грудня 1936 року Демчук оголошує *часткове голодування* (без продуктів і хліба) як протест проти знущань із боку Парсегова, яке триватиме 10 днів (с. 192). Парсегову було повідомлено про це (с. 195).

У рапорті від 1 грудня 1936 року вже знайомий читачеві стрілець Кураченцев повідомив начальнику 3 частини 8 Соловецького відділення ББК НКВС про неодноразові попередження Демчуку щодо неприпустимості відвідин ним приміщення ув'язнених рибалок. У відповідь Демчук нібито ображав Кураченцева в присутності ув'язнених рибалок і старшого стрільця Баурина, а також заявляв про неприпустимість довільних обмежень із боку охорони. Кураченцев передає слова Демчука так: «Вы мне не укажете куда ходите, ваше дело маленькое» (с. 190). Окрім того, у тому ж рапорті Кураченцев повідомляє про Демчукову «агітацію» серед ув'язнених каплиці щодо обману ув'язнених із боку Парсегова і того, що Демчук повідомив про це начальника 3 частини. Рапорт завершується проханням про переведення Демчука з командировки о. М. Муксалма через неможливість його «содерживать» (ibid.).

Аналогічним проханням, але вже не лише щодо Демчука, а й щодо згаданого раніше ув'язненого Гінзбурга, завершується повідомлення старшого стрільця Баурина і стрільця Кураченцева від 3 грудня 1936 року (с. 191). Із повідомлення випливає, що «агітаційна» діяльність окремих ув'язнених довела до цілковитого ігнорування ув'язненими каплиці вимог ВОХРівців, а сам Гінзбург уже прямо погрожував стрільцям. До слова, Гінзбург, хоч і був ув'язненим, також був посадовою особою – ста-

ростою командировки о. М. Муксалма. Саме Гінзбург, за словами Демчука, повідомляв 3-ій частині про «комбінації» завгоспа Рауса із видачею пайків у командировці (с. 195). Повідомлення завершується обґрунтуванням прохання про переведення, за яким діяльність (включно із погрозами) Демчука і Гінзбурга становить небезпеку для охорони (с. 191).

6 грудня Демчук оголосив, що якщо до 10 числа йому не повернуть простирадла, він змушений буде перейти до повного голодування (с. 195). Тоді ж він написав уповноваженому 3-ї частини заяву із проханням прийхати до нього в командировку о. М. Муксалма або викликати Демчука для пояснень.

10 грудня на тлі відсутності реакції керівництва на заяву Демчук оголошує *повне голодування*, яке мало початися 11 грудня. Демчук повідомив про своє рішення начальника 3-ї частини (с. 192), проте адміністрація ніяк не відреагувала й на це. Ситуацію погіршувало й те, що в умовах цілковитого мовчання адміністрації Демчука, попри голодування, змушували працювати у звичайному порядку, не зважаючи на його стан (с. 195).

Зрештою, 14 грудня Демчук пише заяву начальнику 3 відділу²⁴ ББК НКВС із копією прокурору нагляду за органами ББК НКВС від 14 грудня 1936 року. У заяві він детально описує перебіг подій від здачі простирадла й до оголошення повного голодування, а також вимагає зняти з роботи й притягнути до відповідальності Рауса і Парсегова за крадіжку і приховування крадіжки відповідно, а також за знущання з ув'язнених і порушення законодавства (с. 195). Завершується це повідомлення коротким підкресленим приписом: «Голодовку продовжаю» (ibid.). У своєму листі начальникові 3 частини Парсегов, звісно ж, усе заперечить і стверджуватиме, що Демчукове голодування – брехня і фарс, тоді як сам Демчук, за словами Парсегова, «питался лучше, чем другой лагерник, получивший продукты» (с. 201).

Останнім документом справи за підписом самого Демчука є його телефонограма з о. М. Муксалма начальнику санчастини 8-го соловецького відділення від 3 травня 1937 року. У ній Демчук скаржить на різке погіршення здоров'я через систематичне знущання із боку охорони та неможливість сну. Телефонограма завершується словами: «Пришлите врача для определения моего здоровья, ибо я без постоянной медицинской помощи находится не могу» (с. 203).

Осінь 1937-го і 1950-ті

Власне, справа Демчука завершується двома документами. Перший – типова довідка про ув'язненого, що подавалася на розгляд трійки, котра ухвалювала розстрільні вироки (с. 204). Другий – акт про виконання вироку. Характерно для документів, отриманих з ФСБ РФ, що частину акта з прізвищами і підписами виконавців при копіюванні документа було закрито аркушем паперу. Повний текст акта наводимо нижче мовою оригіналу:

²⁴ Можливо, Демчук тут припустився помилки, адже до того найвищим суб'єктом, до якого зверталися усі сторони конфлікту, був начальник 3-ї частини 8 відділення ББК НКВС. Саме йому, зокрема, була направлена відповідь Парсегова щодо звинувачень із боку Демчука.

репресій і, якщо дозволено, символ. Символ того, що ми можемо знаходити – якби захотіли дивитися – у своєму ХХ (і не тільки) столітті: локальні контексти глобальних філософій і історій, глобальну, але водночас і нашу, Європу.

Окрім того, Демчук – поруч із Володимиром Юринцем і Семеном Семковським – є одним із трьох найвідоміших і найдослідженіших українських філософів періоду Розстріляного відродження. Філософом, про якого пишуть мас-медіа і якому присвячують цілі розділи в дослідницьких монографіях [Вдовиченко 2015]. І якщо з урахуванням встановленого навіть його життєпис усе ще має білі плями, які можна заповнити лише шляхом безпосередньої роботи з документальним матеріалом, ми можемо лише уявляти, який величезний обсяг дослідницької роботи має лягти в підмурок нової історії українського інтелектуального ХХ ст. Зрештою, ми приречені на цю роботу, адже без неї ніколи не зможемо вважати наші знання певними, а отже, слідує традиції модерної епістемології, і взагалі знаннями у власному сенсі слова.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Архівні матеріали

- МО. (1927-1928). [Академічна справа Петра Демчука]. Міністерство освіти і науки України (Ф.166, Оп. 12 ос, спр. 2086). Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ.
- СБУ. (1937). Матеріали справ (зберігаються в УФСБ РФ Архангельської обл.) на ув'язнених, які були репресовані в Україні та відбували покарання на Соловках і були розстріляні 27 жовтня - 4 листопада 1937 року під Медвеж'єгорськом за рішенням трійки УНКВС Ленінградської обл. [Ксерокопії]. Кримінальні справи на реабілітованих осіб (Ф. 6, оп. 1, спр. 75160фп). Галузевий державний архів СБУ, Київ.

Друковані видання

- Білодід, В. (2002). Демчук Петро Іванович. In В. Горський, М. Ткачук (Ред.), *Філософська думка в Україні: Біобібліографічний словник* (с. 58). Київ: Пульсари.
- Вдовиченко, Г. (2015). *Культурфілософська спадщина філософів УСРР епохи «Розстріляного Відродження»*. Київ: ВПЦ «Київський університет».
- Кралоук, П. (2012, 16 лютого). *Нереалізований український філософ*. Радіо «Свобода». <https://www.radiosvoboda.org/a/24486018.html>
- Кудра, С. (1998). Життєвий шлях професора філософії Петра Демчука. In А. А. Кондрацький, & М. М. Роженко (Упоряд.), *Матеріали Всеукраїнської конференції сумної пам'яті великого терору 1937 року «Злочин без кари»* (с. 129-144). Київ: Стилос.
- Кудра, С. (2000). Життєвий шлях професора філософії Петра Демчука. *Розбудова держави*, (1-6), 156-163.
- Микицей, М. (2020, 11 червня). *Петро Демчук: шлях воїна і філософа зі Снятина до Сандармоху*. Галичина. <https://galychyna.if.ua/analytic/petro-demchuk-shlyah-voyina-i-filosofa-zi-snyatina-do-sandarmohu/>
- Шаповал, Ю. (2007). Демчук Петро Іванович. In І. Дзюба та ін. (Ред.), *Енциклопедія Сучасної України*. Київ: ІЕД НАН України. <https://esu.com.ua/article-21539>
- Шевченко, С. (2016а, 15 вересня). *Українські політв'язні 1930-х років протистояли сваволі влади в alma mater ГУЛАГу*. Вектор Ньюз. <https://www.vectornews.net/exclusive/19914-ukrayinsk-poltv'yazni-1930-h-rokv-protistoyali-svavoli-vladi-v-alma-mater-gulagu.html>
- Шевченко, С. (2016б, 20 вересня). *Українські політв'язні 1930-х років протистояли сваволі влади в alma mater ГУЛАГу (частина 2)*. Вектор Ньюз.

<https://www.vectornews.net/exclusive/19999-ukrayinsk-poltvyazn-1930-h-rokv-protistoyali-svavol-vladi-v-alma-mater-gulagu-chastina-2.html>

Одержано 23.06.2024

REFERENCES

Archive documents

- ME. (1927-1928). [Academic file of Petro Demchuk]. Ministry of Education and Science of Ukraine (Fond 166, Op. 12, 2068), Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, Kyiv.
- SSU. (1937). Copies of case files (stored in the Office of the FSB of the RF in the Arkhangelsk oblast) on prisoners who were repressed in Ukraine and served their sentences on Solovki and were executed on 27 October - 4 November 1937 near Medvezhyegorsk under the decision of the troika of the Leningrad oblast NKVD office. Criminal cases on rehabilitated individuals (F. 6, op. 1, f. 75160fp). SSU Sectoral State Archive, Kyiv.

Printed editions

- Bilodid, V. (2002). Demchuk Petro Ivanovych. [In Ukrainian]. In V. Horskiy, & M. Tkachuk (Eds.), *Philosophical thought in Ukraine: Biobibliographical vocabulary* (p. 58). Kyiv: Pulsary.
- Kraliuk, P. (2012, February 16). *The unrealised Ukrainian philosopher*. [In Ukrainian]. Radio Liberty. <https://www.radiosvoboda.org/a/24486018.html>
- Kudra, S. (1998). The life path of the professor of philosophy Petro Demchuk. [In Ukrainian]. In A. A. Kondratskyi, & M. M. Rozhenko (Eds.), *Proceedings of the All-Ukrainian Conference for the sorrowful memory of the Great terror of 1937 "Crime without punishment"* (pp. 129-144). Kyiv: Stylos.
- Kudra, S. (1998). The life path of the professor of philosophy Petro Demchuk. [In Ukrainian]. *Rozbudova derzhavy*, (1-6), 156-163.
- Mykytsei, M. (2020, June 11). *Petro Demchuk: the path of the warrior and philosopher from Sniatyn to Sandarmokh*. [In Ukrainian]. Halychyna. <https://galychyna.if.ua/analytic/petro-demchuk-shlyah-voyina-i-filosofa-zi-snyatina-do-sandarmohu/>
- Shapoval, Yu. (2007). Demchuk Petro Ivanovych. [In Ukrainian]. In I. Dziuba et al. (Ed.), *Encyclopaedia of Modern Ukraine*. Kyiv: NASU Institute of Encyclopedic Research. <https://esu.com.ua/article-21539>
- Shevchenko, S. (2016a, September 15). *Ukrainian political prisoners of the 1930s resisted the tyranny of the authorities at the Gulag's alma mater*. [In Ukrainian]. Vectornews. <https://www.vectornews.net/exclusive/19914-ukrayinsk-poltvyazn-1930-h-rokv-protistoyali-svavol-vladi-v-alma-mater-gulagu.html>
- Shevchenko, S. (2016b, September 20). *Ukrainian political prisoners of the 1930s resisted the tyranny of the authorities at the Gulag's alma mater (part 2)*. [In Ukrainian]. Vectornews. <https://www.vectornews.net/exclusive/19999-ukrayinsk-poltvyazn-1930-h-rokv-protistoyali-svavol-vladi-v-alma-mater-gulagu-chastina-2.html>
- Vdovychenko, H. (2015). *The philosophy of culture heritage of the Executed Renaissance's philosophers of the Ukrainian SSR: monograph*. [In Ukrainian]. Kyiv: Kyivskiy universytet.

Received 23.06.2024

Illia Davidenko

Petro Demchuk: the last years of his life

The details of Petro Demchuk's life in the Solovetsky camps (1934–1937) have not yet been covered in the historico-philosophical literature. The article reconstructs this fragment of the philosopher's biography using thoroughly described documents from Demchuk's prison file. The general biographical data provided in these documents are clarified by comparing them with the materials of Demchuk's personal file (1927–1928).

Ілля Давіденко

Петро Демчук: останні роки життя

Обставини життя Петра Демчука в Соловецьких таборах (1934–1937) досі не висвітлювалися в історико-філософській літературі. У статті цей фрагмент біографії філософа реконструйовано на основі детально описаних документів із табірної справи Демчука. Наведені в цих документах загальні біографічні дані уточнено через зіставлення з матеріалами особової справи Демчука (1927–1928).

Illia Davidenko, Postgraduate student at Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Ілля Давіденко, аспірант філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

e-mail: illia.davidenko@gmail.com
